

PALEO-AKTUEEL

Het Groninger Instituut voor Archeologie presenteert zijn onderzoek

27

In dit nummer oa

LAWRENCE ALMA-TADEMA TEKENT HUNEBED D14

DE VERGETEN KLASSE VAN DE
ZUIDERBEGRAAFPLAATS TE GRONINGEN

KLEINE CENTRA IN
ROMEINS CENTRAAL-ITALIË

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers en studenten van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Aan dit nummer werkten mee: Stijn Arnoldussen, Peter Attema, René Cappers, Henny Groenendijk, Elisabeth van 't Lindenhout, Wieke de Neef, Johan Nicolay, Annet Nieuwhof, Hans Peeters, Daan Raemaekers, Mans Schepers, Sofia Voutsaki en Sarah Willemsen.

Redactiecoördinatie: Sarah Willemsen
Vormgeving en omslagontwerp: Siebe Boersma
Correctie Engelse samenvattingen: Xandra Bardet

Foto omslag: Terpzoomonderzoek te Schettens-Sotterum 2015 (foto F. de Vries, Toonbeeld).
Zie artikel Theun Varwijk.

ISBN 9789492444103
ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie
Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712 fax 050 363 6992
gia@rug.nl

Adres van de uitgever
Barkhuis Publishing
Kooiweg 38 9761 GL Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

**rijksuniversiteit
 groningen**

**groninger instituut
 voor archeologie**

© GIA. Inlichtingen:
www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstututen/gia/publications

Paleo-aktueel 27

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis Publishing
Groningen, 2016

Inhoud

VAN OFFER TOT OPGRAVING: MEER INFORMATIE OVER HUNEBED D42-WESTENESCH-NOORD (GEMEENTE EMMEN) Nynke Delsman	7
MONTE SAN NICOLA (CALABRIË, ITALIË): EEN CHAÎNE OPERATOIRE VAN ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK Wieke de Neef	13
CELTIC FIELDS IN BRABANT: WAT STUIFMEEL EN ZADEN KUNNEN VERTELLEN Stijn Arnoldussen, Mans Schepers & Arnoud Maurer	23
SATRICUM HUT VI: EEN 3D-PERSPECTIEF OP EEN PAPIEREN ARCHIEF Remco Bronkhorst	33
LEEUWARDEN-BULLEPOLDER 2015: BEWONING OP HET HOOGVEEN IN DE MIDDEN-IJZERTIJD Marco Bakker	41
KLEINE CENTRA IN ROMEINS CENTRAAL-ITALIË: RESULTATEN VAN HET MINOR CENTERS PROJECT Tymon de Haas & Gijs Tol	49
RUIM 2200 JAAR TERUG IN DE TIJD: HET TERPZOOLONDERZOEK TE SCHETTENS-SOTTERUM 2015 Theun Varwijk	57
EEN MENSELIJK SKELET OP DE TERP VAN HIZZARD: EEN TOEVALSVONDST Paula Kalkman & Annet Nieuwhof	65
BOTANISCH ONDERZOEK NAAR DE SAMENSTELLING VAN DE MAGERING VAN KLEITICHELS UIT KARANIS (EGYPTE) Morvenna van Rijn & René Cappers	73
22 JAAR LATER: EEN OPGEGRAVEN PROEFSLEUF VAN HET BAI BIJ HOOGHALEN Hilde Boon, Jan Jaap Hekman & Hans Veenstra	81
MIDDELEEUWSE HUISTYPEN IN HET FRIES-GRONINGER KLEIGEBIED: UNIFORMITEIT OF DIVERSITEIT? Remco Rollingswier & Esther Scheele	87

EEN LADING PROVIAND - ARCHEOBOTANISCH MATERIAAL UIT HET 16 ^{DE} -EEUWSE SCHEEPSWRAK OE 34 (FLEVOLAND) Yftinus van Popta & René Cappers	95
HOE ZAGEN DE TUINEN BIJ DE 'LUSTPLAATS' ZORGWIJK ERUIT? Frits Vrede	105
LAWRENCE ALMA-TADEMA TEKENT HUNEBED D14-EEXTERHALTE (DR.) Wijnand van der Sanden	111
DE VERGETEN KLASSE VAN DE ZUIDERBEGRAAFPLAATS TE GRONINGEN Annika Kropp	119
NOMEN EST OMEN? GEZICHTSRECONSTRUCTIES ALS MEDIUM TUSSEN HEDEN EN VERLEDEN Karla de Roest	127
VAN OPGRAVING TOT TENTOONSTELLING. EEN EIGENTIJDSE BENADERING VAN ARCHEOLOGIE EN PUBLIEK Sarah Willemsen & Gert van Oortmerssen	135

Ruim 2200 jaar terug in de tijd: het terpzoolonderzoek te Schettens-Sotterum 2015

Theun Varwijk¹

Van 10 augustus tot 22 september 2015 heeft het Terpencentrum van het Groninger Instituut voor Archeologie een opgraving uitgevoerd nabij Osinga-state in Sotterum, ten zuiden van Schettens (fig. 1). Hoewel de uitwerking van het onderzoek op dit moment nog in volle gang is, worden hier al enkele (voorlopige) resultaten van het onderzoek gepresenteerd. Het onderzoek bij Schettens is de derde en laatste opgraving die werd gedaan in het kader van het meerjarige project ‘Terpzoolonderzoek Friesland 2012-2016’. Dit project is gerelateerd aan het promotieonderzoek naar het ontstaan en de ruimtelijke (door)ontwikkeling van terpnederzettingen in het Fries-Groningse kustgebied.

Het Terpzoolonderzoek

Veel terpen in Friesland en Groningen werden in de 19de en het begin van de 20ste eeuw het slachtoffer van commerciële afgravingen (zie o.a. Arjaans 1991). Terpaarde is vruchtbare grond omdat veel terplagen bestaan uit een mengsel van klei, mest, as, houtskool en ander huisvuil – zoals al tijdens het vroegste terpenonderzoek werd vastgesteld (zie bijv. Acker Stratingh 1849). De afgegraven grond werd om die reden verkocht als een soort kunstmest en vervolgens vervoerd naar de armere zand- en veengronden. Sommige terpen gingen volledig op de schop. Ook de terp van Sotterum heeft een dergelijk lot ondergaan, waarschijnlijk gedurende de laatste jaren van de 19de eeuw. In de Leeuwarder Courant van 13 februari 1894 wordt namelijk terpaarde aangeboden van het “zeer hoog gelegen Terp-Bouwland uit de Zathe Osinga State op Sotrum onder Schettens”.

Een van de doelstellingen van het terpzoolonderzoek is te bepalen welke archeologische waarde volledig afgegraven terpen eigenlijk nog hebben. Het antwoord op deze vraag is niet alleen van belang voor de monumentenzorg, maar is ook relevant in het licht van zuiver wetenschappelijk onderzoek. Het opgraven van een gave terp is bewerkelijk en kostbaar, reden om uit te zien naar alternatieve methoden. Bij het eerder uitgevoerde steilkantenonderzoek (veldwerk 2006 en 2009-2012) werd in hoofdzaak volstaan met het aanleggen van een lang profiel in het talud van een terprestant. Op deze manier kan, zo werd duidelijk, op een relatief eenvoudige wijze een goed inzicht worden verkregen in de opbouw van een terp en een schat aan informatie worden geborgen (zie bijv. Nicolay 2010 en Nicolay & De Langen 2015). Het terpzoolonderzoek heeft als doel te bepalen hoe zinvol het is om compleet afgegraven terpen te onderzoeken. Voor de duidelijkheid: in geval van een terpzool zijn de terplagen verdwenen en zijn alleen de vullingen en vorm van de diepste sporen te bestuderen, in de vorm van kuilen, waterputten en sloten die vroeger tot onder de zool van de terp in de natuurlijke ondergrond gegraven zijn. Hieronder kunnen zich ook de resten bevinden van een eventuele vlaknederzetting die voorafging aan de eerste terpbouw.

De tweede doelstelling is het verkrijgen van inzicht in de ruimtelijke opbouw en ontwikkeling van terpnederzettingen. Meestal wordt tijdens een steilkantonderzoek ‘slechts’ een enkele doorsnede van een terp gedocumenteerd (afgezien van het vastleggen van het opgravingsvlak vlak voor het profiel). De informatie die tijdens een dergelijk onderzoek met betrekking tot de ruimtelijke

Fig. 1. Uitsnede van de grietienijkaart van Wonseradeel uit de 'Nieuwe atlas van de provincie Friesland' van Eekhoff (1849-1859), waarop de top van de terp van Sotterum aangegeven staat als een verhoging in het landschap. Direct ten zuidoosten van de terp is Osinga-state, een kapitale boerderij gelegen. In de verkaveling ten zuiden en westen van Sotterum is de slingerende loop van de voormalige Marne herkenbaar.

ontwikkeling van de betreffende nederzetting kan worden verkregen, is beperkt. Het profiel biedt immers weinig informatie over de ontwikkelingen in het platte vlak en de oriëntatie van de sporen. Door een terpzool op te graven is het echter mogelijk om in relatief korte tijd een groot oppervlak open te leggen en vervolgens de nog aanwezige resten van de diepere sporen in kaart te brengen. De dateringen van kuilen of waterputten en de oriëntatie van doorlopende structuren, zoals greppels en sloten, geven (tenminste wanneer deze in voldoende mate aanwezig blijken te zijn) informatie over de opbouw en omvang van de nederzettingen gedurende de verschillende bewoningsfasen.

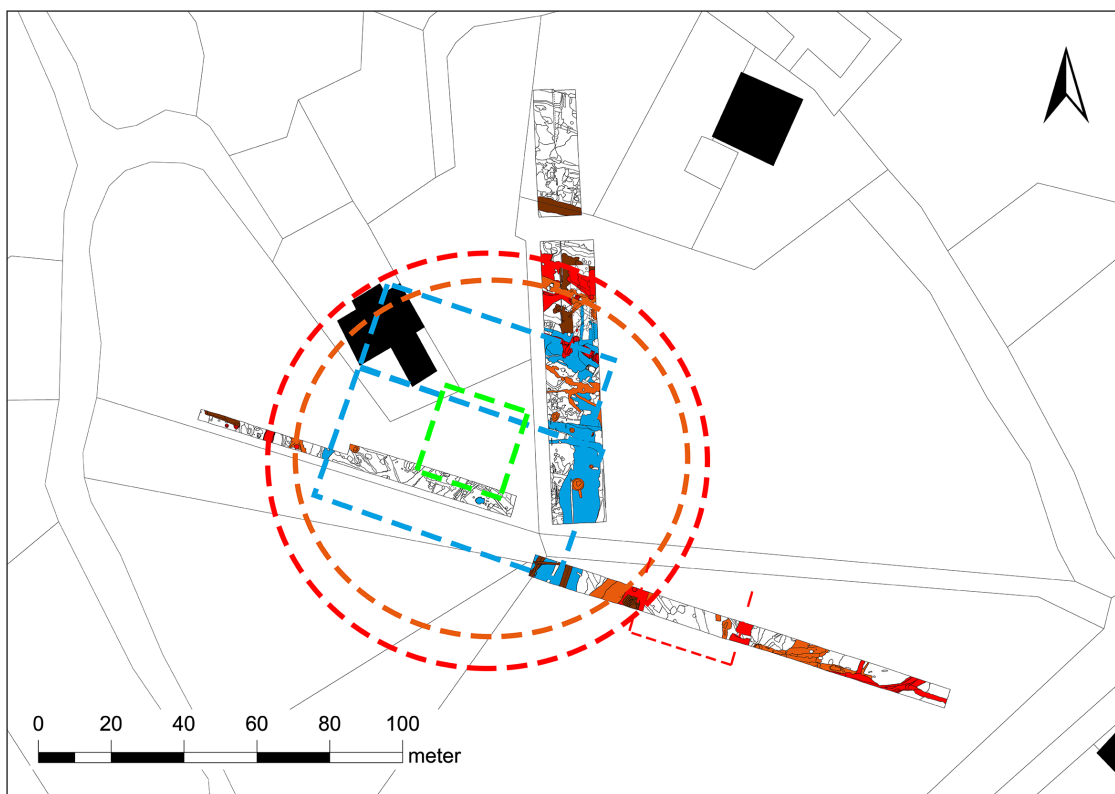
Ten slotte is ook het creëren van maatschappelijk draagvlak voor behoud van het bodemarchief en toekomstig onderzoek een van de doelstellingen van het terpenproject. Om die reden

werden open dagen georganiseerd waarbij het publiek vondsten van de opgraving kon bekijken en werd rondgeleid langs de verschillende opgravingsputten.

Landschap en kaartmateriaal

In 2013 en 2014 werden de afgegraven terpen van respectievelijk Saxenoord bij Lollum en Stapert bij Wommels onderzocht (zie respectievelijk Varwijk 2014 en Scholte Lubberink & Varwijk 2015). Afgelopen jaar werd de afgegraven terp van Sotterum onderzocht, nadat enkele maanden daarvoor uit een booronderzoek was gebleken dat er nog archeologische resten in de bodem aanwezig waren (pers. med. G. Aalbersberg). De voormalige terp van Sotterum ligt op een oeverwal direct ten noorden van de hoofdgeul van de voormalige Marne (fig. 1). De Marne is een

Fig. 2. De ruimtelijke ontwikkeling van de terp Sotterum op basis van een beknopte analyse van de opgravingsresultaten, geprojecteerd op een uitsnede van de kadasterkaart van 1832. Groen: vermoedelijke ligging vroegste bewoningskern uit de Late IJzertijd; blauw: de erven uit de Romeinse tijd; oranje: de terp uit de Ottoonse Periode tot eerste helft Late Middeleeuwen; rood: de uiteindelijke omvang van de terp uit de tweede helft Late Middeleeuwen (de smalle rode lijnen geven de locatie van het rechthoekige 'hoofd-erf' uit deze periode weer); bruin: enkele post-middeleeuwse sporen, die deels zijn te relateren aan de kadasterkaart (afbeelding M. Scholte Lubberink & T.W. Varwijk, RUG/GIA).

voormalige arm van de Waddenzee die ten zuiden van het huidige Harlingen richting Bolsward heeft gelopen. Net als de Middellzee heeft de Marne verschillende fasen van uitbreiding gekend, waarbij het niet uitgesloten is dat veenontginningen in het achterland de watertoevoer via de hoofdgeul deden toenemen en zo tot vergroting van de Marne leidden. Gedurende de Late Middeleeuwen werd de zeearm bedijkt en ingepolderd. Een interessante vraag is of en zo ja in welke mate de ontwikkeling van de Marne van invloed is geweest op de ruimtelijke en chronologische opbouw en ontwikkeling van de onderzochte terp.

Volgens de kaarten van de voormalige grietenij Wonseradeel in de atlanten van Schotanus (1664) en Eekhof (1849-1859) stond even buiten de terp van Sotterum (en buiten het onderzoeksgebied) een belangrijke state. Tegenwoordig staat

op de plek van deze Osinga-state een boerderij. Waarschijnlijk stond aan de noordzijde van de terp een tweede state, te weten de Jongema-state (zie Noomen 2009: 190). Niet uit te sluiten is dat deze states voorgangers hebben gehad die op de terp waren gelegen.

Op basis van de kaart van Eekhof, uit het midden van de 19de eeuw (fig. 1), heeft de ronde terp van Sotterum een diameter van ongeveer 250 m gehad en oppervlakte van 5 ha. Op of aan de flank van de terp stonden toen vier boerderijen. In tegenstelling tot het omringende land, dat min of meer in blokken is verkaveld, is de terp radiaal ingedeeld. Het Algemeen Hoogtebestand Nederland (AHN) lijkt de veronderstelde omvang te bevestigen: het gebied tussen de randsloten die vermeld zijn op de kaart van Eekhof is grotendeel afgegraven.

Fig. 3. Overzicht van werkput 2 richting het noorden. Op de voorgrond is een grote middeleeuwse waterput te zien, waarvan de mantel met zoden is opgebouwd. Aan de rechterzijde zijn de herhaaldelijk uitgegraven sloten uit de Romeinse tijd zichtbaar. Ter hoogte van de graafmachine zijn enkele oost-west georiënteerde sloten waarneembaar die de terp in twee erven verdeelden. (foto F. de Vries, Toonbeeld).

Archeologisch onderzoek: voorlopige resultaten

Vanuit het hart van de voormalige terp zijn drie proefsleuven aangelegd, richting de verschillende flanken (fig. 2). De eerste sleuf werd op het zuidelijke perceel aangelegd en liep vanuit het centrum richting de huidige Osinga-state in het zuidoosten. Gehoopt werd dat een voorganger van Osinga-state hier zijn sporen had achtergelaten. De tweede sleuf werd aangelegd op het noord-oostelijke perceel en liep vanuit het centrum naar het noorden. In deze sleuf werd een deel van de oudste kern verwacht. De derde sleuf, op het noordwestelijke perceel, was gericht op de voormalige geul van de Marne in het (zuid)westen. In totaal werd zo een kleine 2500 m² ofwel 5% van de terpzool blootgelegd.

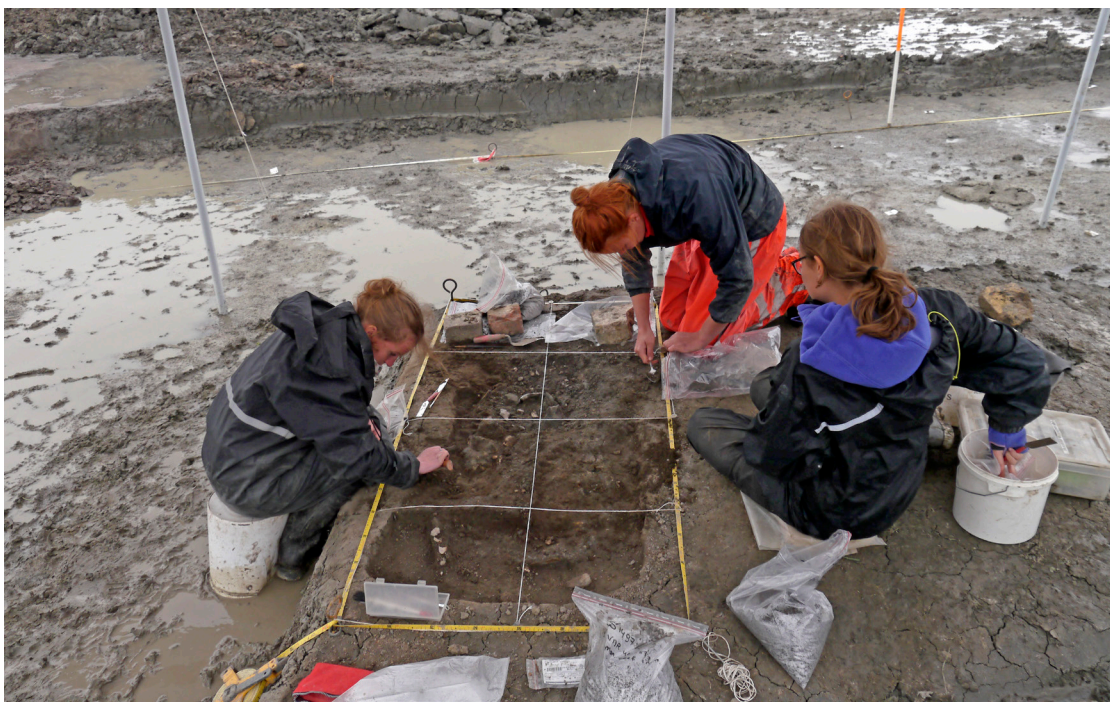
Resten van de vroegste bewoning werden aangetroffen op het noordwestelijke perceel, te dateren op de overgang van de Midden- naar de Late IJzertijd. De oudste kern bevond zich dus buiten

het centrum van de uiteindelijke terp. De totale oppervlakte van deze werkput bedraagt nog geen 15% van het totale opgravingsareaal, maar toch is ongeveer de helft van het opgegraven aardewerk hier gevonden – waaronder de vroegste scherven.

De eerste bewoners vestigden zich waarschijnlijk op een natuurlijke hoogte, mogelijk in de buurt van een waterloop. Hoewel de oudste kern tijdens het onderzoek niet met zekerheid is aangesneden, mag op basis van het aardewerk worden aangenomen dat de bewoning te Sotterum zo rond 200 v.Chr. van start ging. Dat bewoning niet veel eerder kan zijn begonnen, blijkt uit de vondst van een scherf met streepbandversiering uit de Late IJzertijd (ca. 2de – 1ste eeuw v.Chr.) die naast de vermoede kern werd gevonden in een antropogene laag die direct op de natuurlijke en onverstoorde bodem gelegen was.

Onbekend is of de eerste bewoners hun woonplaats direct ophoogden. In elk geval was er niet lang na de start van de bewoning sprake van

Fig. 4. Een rechthoekig spoor met verbrand (dierlijk) bot werd tijdens de opgraving nauwkeurig gedocumenteerd. Centraal in het spoor werd een vrij complete pot aangetroffen.

tenminste één huispodium. Vervolgens werd dit podium uitgebouwd tot een terp die vanaf het begin van de jaartelling plaats bood aan twee huisplaatsen, zoals afgeleid kan worden uit de erfindeling. Van de sloten die de terp in de Romeinse Tijd (ca. 1ste - 3de eeuw n.Chr.) begrepsden, zijn delen langs de oostflank blootgelegd. Deze 'randsloten' zijn noord-zuid en oost-west georiënteerd. Halverwege de oostflank van de terp is eveneens een oost-west georiënteerde sloot waarneembaar. Deze sloot lijkt naar het westen iets smaller te worden, maar dit is een vertekening die veroorzaakt wordt doordat de sloot de terp opliep. Aangenomen mag worden dat deze sloot de terp in twee erven opdeelde (fig. 3). De erven zijn rechthoekig van vorm geweest en waarschijnlijk was de terp destijds niet groter dan 70 bij 70 m.

De terp werd in de Romeinse IJzertijd slechts in beperkte mate vergroot. Terwijl de sloten aan de zijde van de terp voor een deel werden gedempt, werden ze steeds iets meer naar buiten

verlegd. Tijdens deze stapsgewijze uitbouw werd de oorspronkelijke indeling van het erf gehandhaafd. Dat de nederzetting in deze periode geen geïsoleerd gelegen gehucht was, blijkt wel uit de verschillende Romeinse munten die zijn aangetroffen. Zij tonen samen met een fibula uit deze periode dat de bewoners van de nederzetting wel degelijk deel uitmaakten van een groter netwerk.

In de Volksverhuizingstijd en Vroege Middeleeuwen (ca. 4de tot 10de eeuw) was de terp met een geschatte doorsnede van ongeveer 80 meter niet veel groter dan in de Romeinse IJzertijd. Hoewel het waarschijnlijk is dat veel resten uit deze periode bij de commerciële afgraving zijn verdwenen, is het opmerkelijk dat slechts een enkel spoor uit deze tijd kon worden gedocumenteerd. Het heeft er alle schijn van dat er in vroegmiddeleeuws Sotterum niet of nauwelijks sprake was van bewoning. Mogelijk hield dit verband met ongunstige woonomstandigheden. Overspoelingslagen die waargenomen

zijn in het profiel van werkput 1 geven aan dat het op verschillende momenten erg nat was en dat er toen veel sediment vanuit de nabij gelegen Marnegeul is afgezet. Schelpen uit één van de stratigrafisch gezien jongere overspoelingslagen dateren uit de 8ste of 9de eeuw (pers. med. P.C. Vos, Deltares). Het enige, op dit moment bekende, vroegmiddeleeuwse spoor, aangetroffen op de flank van de terp, was overigens wel opmerkelijk. Het betreft het restant van een rechthoekige kuil die verbrand (dierlijk) bot bevatte én een pot van het zogenoemde Hessens-Schortensaardewerk uit de Merovingische Periode (ca. 6de tot 7de eeuw). Tijdens het veldwerk werd er rekening mee gehouden dat er mogelijk sprake van een brandgraf was, echter, tot op heden is er nog geen menselijk bot herkend (fig. 4).

In de Ottoonse periode en het begin van de Late Middeleeuwen (ca. 10de tot 13de eeuw) lijkt er sprake te zijn van een min of meer ronde terp met een uiteindelijke doorsnede van zo'n 100 m. De middeleeuwse terprandsloten, onder andere herkenbaar als enkele licht afbuigende sloten in werkput 2, wekken althans deze indruk. Dat de indeling gedurende de gehele Late Middeleeuwen min of meer gehandhaafd blijft, is het duidelijkste zichtbaar aan de oostzijde van werkput 1. Enkele sloten uit de Ottoonse periode en/of het begin van de Late Middeleeuwen begrenzen hier een perceel buiten de eigenlijke terp. Uit de tweede helft van de Late Middeleeuwen (ca. 13de tot 15de eeuw) is een perceel met schijnbaar dezelfde vorm waarneembaar, zij het iets verder oostwaarts gelegen.

In de Late Middeleeuwen lijkt de bewoning van de top van de terp af te schuiven. In werkput 1 zijn aan de flank van de terp, halverwege werkput 1, namelijk twee evenwijdige sloten uit de 13de tot 15de eeuw waargenomen. Deze kunnen geïnterpreteerd worden als de oostelijke en westelijke begrenzingen van een nieuw, rechthoekig (of vierkant) erf. Aan de buitenzijde van dit erf zijn alleen enkele oude loopniveaus en/of teeltlagen waargenomen en geen ophogings- of terplagen. Laatmiddeleeuwse terpsloten zijn ook

in werkputten 2 en 3 waargenomen. Op basis van deze begrenzingen heeft de terp destijds een omvang van 'slechts' 120 m gehad.

Het eerdergenoemde perceel buiten de terp in werkput 1 kan hebben gediend als secundair erf bij het rechthoekige erf dat op zijn beurt als hoofderf kan worden bestempeld. De geschatte omvang van het 'hoofderf' tussen de sloten zal aan maaiveld destijds zo'n 20 à 25 m hebben bedragen. Van de sloten aan weerszijden van het 'hoofderf' zijn alleen de diepste delen in het vlak waargenomen. De breedte bedraagt op dit niveau minimaal 6 m, wat betekent dat de sloten vanaf het oorspronkelijke maaiveld een paar meter breder zijn geweest. De afmetingen van het perceel en de breedte van de sloten kunnen aanwijzingen zijn dat hier sprake was van een al dan niet verhoogd stinsterrein. Hebben we hier te maken met de resten een voorganger van Osinga-state? Nadere analyse van de sporen en het vondsmateriaal kan hierin mogelijk meer duidelijkheid verschaffen.

Pas omstreeks het begin van de 16de eeuw heeft Sotterum zijn uiteindelijke omvang gekregen, toen de historische Osinga-state direct ten zuidoosten van de terp op de huidige locatie gebouwd is. Vermoedelijk veranderde er sindsdien weinig – het verdwijnen van Jongema-state aan de noordzijde daargelaten (zie Noomen 2009: 189, 206) – totdat de terp vanaf eind 19de eeuw wordt afgegraven.

Conclusie

Hoewel hier slechts enkele voorlopige en beknopte resultaten zijn besproken, heeft het terpzoolonderzoek te Sotterum nu al enkele opvallende gegevens met betrekking tot de nederzittingsontwikkeling en ruimtelijke indeling opgeleverd. Zo blijkt de bewoning voor dit gebied relatief laat te zijn begonnen. In de Late IJzertijd werd de terp uitgebreid en vermoedelijk opgedeeld in twee rechthoekige erven. In de Romeinse IJzertijd bleef deze indeling bestaan, maar groeide de terp nauwelijks. Desondanks wijzen enkele munten en een fibula erop dat de bewoners van de terp schijnbaar succesvol in een groter netwerk waren opgenomen.

Pas in de Ottoonse periode heeft de terp zijn ronde vorm gekregen en is deze duidelijk groter dan in de Romeinse IJzertijd. Desondanks is de terp altijd relatief klein gebleven, in ieder geval de helft kleiner dan de omvang die uit historische en recente kaartbeelden afgeleid kan worden, zo blijkt. Nadere bestudering van de sporen zal moeten uitwijzen waarom een groter gebied werd afgegraven: was de terp toch beduidend groter dan nu op grond van de opgraving wordt aangenomen, of werd tijdens de commerciële afgraving ook een deel van de randzone binnen de toenmalige verkaveling op de schop genomen?

Op basis van een beknopte analyse van het vondstmateriaal en een vrij grove periodisering van de aangetroffen sporen blijkt het al mogelijk om een globale ontwikkeling van de terp Sotterum te schetsen. Al met al kan dus gesteld worden dat zelfs de resten van afgegraven terpen belangrijke informatie bevatten over de ruimtelijke ontwikkeling en bewoningsgeschiedenis van een terpnederzetting. De archeologische potentie van verdwenen terpen is met dit onderzoek aangetoond.

Dankwoord

Het terpenproject en het promotieonderzoek worden bekostigd en mogelijk gemaakt door de provincie Fryslân, de gemeenten Súdwest-Fryslân en Littenseradiel, de Rijksuniversiteit Groningen en de Vereniging voor Terpenonderzoek. Daarnaast zouden de opgravingen niet mogelijk zijn zonder toestemming van de landeigenaren en pachters, in geval van de opgraving te Sotterum respectievelijk de familie Ybema en de families Reinsma en Jansen. Ook zonder de hulp van alle vrienden, collega's en studenten van het GIA en vrijwilligers, en de bekwaamheid van de graafmachinist Sietse Jan van der Burg zou het niet gelukt zijn om in relatief korte tijd zo veel informatie uit een afgegraven terp te halen. De bewoners van de huidige Osinga-state, de familie Veldhuis, worden hartelijk bedankt voor hun gastvrijheid. Het opgravingsteam mocht in hun schuur vondsten wassen en te drogen leggen gedurende een

extreem natte periode, waarin het slootwater zo hoog kwam te staan dat het in de opgravingsputten liep. Ten slotte wil ik ook Gilles de Langen bedanken voor zijn scherpe vragen en advies tijdens het veldwerk en het schrijven van dit artikel.

Over 2200 years of history: the excavation of Schettens-Sotterum 2015

In the late summer of 2015 the Groningen Institute of Archaeology excavated the remnants of the man-made dwelling mound (terp) of the hamlet of Sotterum near the city of Bolsward (province of Fryslân). Preliminary results show that the site was first settled around 200 BC and that by the start of the Roman Iron Age it had developed into a small settlement with rectangular parcelling. During the Migration Period and the Early Middle Ages habitation was probably sparse: around the mound, multiple flood deposits dating to this period indicate that the landscape was probably too wet. In the High Middle Ages and onwards, a somewhat round terp underlay the hamlet. The Late Middle Ages presumably saw a predecessor of the notable farmstead 'Osinga-state' built on the southeastern edge of the terp. During this period, rather late compared to other terp sites in this area, the settlement of Sotterum took its eventual shape. Subsequently in the 16th century 'Osinga-state' probably was moved to its current location just next to the terp. Ultimately the dwelling mound was quarried for its fertile soil at the end of the 19th century. Even though the terp had been dug away, it still proved possible to reconstruct the development of the settlement and the terp; moreover, research shows that even quarried and vanished terp sites are archaeological treasures.

Noten

1. Groninger Instituut voor Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen, t.w.varwijk@rug.nl.

Literatuur

- Acker Stratingh, G., 1849. *Aloude staat en geschiedenis des Vaderlands, Tweede deel, De Bewoners*, Groningen, R. J. Schierbeek.
- Arjaans, J., 1991. Terpafgravingen in Friesland. In: E. Taayke (red.), *75 jaar Terpenonderzoek 1916-1991* (= Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek 75). Groningen, Vereniging voor Terpenonderzoek, 45-55.
- Eekhoff, W., 1849-1859. *Nieuwe atlas van de provincie Friesland*, Leeuwarden, W. Eekhoff.
- Nicolay, J.A.W. (red.), 2010: *Terpbewoning in oostelijk Friesland, Twee opgravingen in het voormalige kweldergebied van Oostergo* (= Groningen Archaeological Studies 10). Groningen, Barkhuis.
- Nicolay, J.A.W. & G.J. de Langen (red.), 2015. *Graven aan de voet van de Achlumer dorpsterp: Archeologische sporen rondom een terpnedersetting* (= Jaarverslagen van de Vereniging voor Terpenonderzoek 97). Groningen, Vereniging voor Terpenonderzoek.
- Noomen, P.N., 2009. *De stinzen in middeleeuws Friesland en hun bewoners*. Hilversum, Verloren.
- Scholte Lubberink, M. & T.W. Varwijk, 2015. Na 20 jaar terug bij de terp Wommels-Stapert. *Van Wierden en Terpen. Mededelingen van de Vereniging voor Terpenonderzoek* 20, 9-12.
- Varwijk, T.W., 2014. De terpopgraving bij Groot-Saksenoord. *Van Wierden en Terpen. Mededelingen van de Vereniging voor Terpenonderzoek* 19, 10-13.